

A pusztásodás az Árpád-korban

Takács Miklós

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Régészettudományi Intézet — DSc, egyetemi tanár

Bevezetés

A pusztásodás kérdése már több évtizede felvetődött az Árpád-kori Magyarország agrártelepüléseit régészeti eszközökkel vizsgáló szakemberek körében.¹ E tényt annak okán érdemes már a tanulmány elején kiemelni, mert a pusztásodást általában nem az Árpád-kor, hanem a magyar középkor későbbi szakaszai, illetve az újkor településtörténeti sajátosságaként szokás elemezni. Éppen ez a körülmény jelenti azonban azt a kihívást, amely a szűkös írott kútfők, illetve az egyre gyarapodó régészeti leletanyag számbavételét sarkallhatja. Az adott kérdésre irányuló figyelem egyértelműen kutatástörténeti okokra vezethető vissza. Hátterében az áll, hogy a magyar falu kialakulását máig ható érvénnyel elemző Szabó István 1966-ban megjelentetett alapvető művében a pusztásodást nagy hangsúllyal elemezte,² olyan tényezőként, amely már az Árpád-korban is nagy hatással lehetett a települési kép alakulására. Arra is fontos utalni, hogy Szabó István a településrégészeti elemzésekre is reflektált munkájában. Miközben érvelését elsősorban a szűkös írott forrásanyag olyan elemzésére építette, amelyben az egyes jelenségek magyarázatára kelet-európai, illetve a közép-ázsiai szteppén az újkorban megfigyelt gazdálkodást és települési képet vonta be érvelésébe.

Szabó István elemzése nemcsak a régészeti kutatásban, hanem az utóbbi évtizedek néprajzi elemzéseiben is alapvetően fontos szerephez jutott. Így például Bárh János számára Szabó István fentebb már utalt műve jelentette azt a szakirodalmi hivatkozást, amellyel a pusztásodás fogalmáról a *Magyar néprajzi lexikon*ba írt címszavát igyekezett alátámasztani. Ezen összefoglalás kutatástörténeti jelentőségét nehéz túlbecsülni. Miközben az sem kétséges, hogy Bárh Jánosnál a pusztásodás fogalma új hangsúlyokat kapott. Ő ugyanis a fizikai pusztítás, illetve pusztulás tényezőit hangsúlyozta, a járványokat és a háborúkat. Bárh János megfogalmazásában:³

„A középkorban Magyarországon is sokszor és nagy területeken okoztak pusztásodást a pestisjárványok, belső villongások és ellenséges külső betörések. Különösen pusztító ha-

¹ A problematika kutatásában sajátos lendületet adtak a Békés megyei mikroregionális régészeti kutatások. Első eredményeik közlése: JANKOVICH et alii 1989.

² SZABÓ 1966.

³ BÁRTH = MNL IV (1981): 281

tása volt a tatárdúlásnak és a török háborúknak. Sok település megsemmisült, és a lakosságuk által művelt határ hosszú időre újra őstájszerű területté vált.”

Bárth János e pontot eltért az általa hivatkozott Szabó Istvántól, aki az Árpád-kor vonatkozásában inkább a gazdálkodás módjából következő folyamatként írta le a települések vagy településrészek megszűnését, újraalakulását. Szabó István megfogalmazását is érdemes szó szerint idézni:

„Míg a X–XI. századokban csak néhány ezerre tehető a téli szállások-falvak száma, addig a XV–XVI. századok fordulójáig már 20 000–21 000 települést lehet az országban megszámolni. Ez óriási méretű faluépítés során a részint spontán létrejött, részint tervszerűen alapított falvak igen sűrűn töltötték meg az országot, de egyidejűleg nagyarányú pusztasodás is ment végbe, melynek változatos — alkati, gazdasági-társadalmi és elemi — okai voltak.”⁴

A régészeti leletanyag, illetve szakirodalom rövid ismertetését érdemes egy nemzetközi tekintettel bevezetni. Egy ilyen rövid kitérőre annak okán is szükség van, hogy szemléltessük: a pusztasodás a középkorban nemcsak a korabeli Magyar Királyságra volt jellemző, hanem Európa más országaira is. Ismereteink szerint Heiko Steuer írt legrészletesebben az adott problematikáról.⁵ Elemzése, konkrét eredményein túl egy olyan megközelítés miatt is fontossággal bírhat, amellyel a települési objektumok egymásba metsződése, az úgynevezett *superpozíciók* alapján igyekszik (a szakszó német eredetijében: *Standortverschiebung*), azaz magyar fordításban a települési hely megváltoztatásának a folyamatára következtetni.⁶

A régészeti forrásanyag tanulsága

Áttérve az Árpád-kori Magyarország falusias és tanyaszerű településeinek folytatott régészeti feltárások leletanyagára, első helyen a településrégészeti kutatások egy olyan, jól ismert sajátosságát kell említenünk, amelyre a pusztasodás kontextusában csak ritkán szokás utalni. Az Árpád-kori falusias települések feltárása során elég gyakran találkozni egymást metsző települési objektumokkal, régészeti szaknyelven *superpozíciók*kal, olyan esetekkel, amikor egy-egy települési objektum egyes, talajba mélyedő részei korábbi települési objektumokra ásták rá.⁷ A *superpozíciók* nagyban és egészben két csoportra oszthatók. Az esetek egy részében ugyanolyan rendeltetésű, és égtájak szerinti irányítású objektumok közötti, részleges átmetszéseként figyelhetők meg. Típuspéldaként a *verese gyház-ivacsi* azonos irányítású és széleikkel is egymással érintkező veremházak említhetők.⁸ Az ilyen veremházakat „házsoroknak” is szokás minősíteni, tévesen. Egymással érintkező részeik ugyanis világosan utalnak arra, hogy nem

⁴ Sajátos, hogy a pusztasodásra vonatkozó okfejtést Szabó István könyve fűlszövegében foglalta össze érveit a legrövidebben: SZABÓ 1966, a borítón, a kötet elején olvasható fűlszöveg részlete.

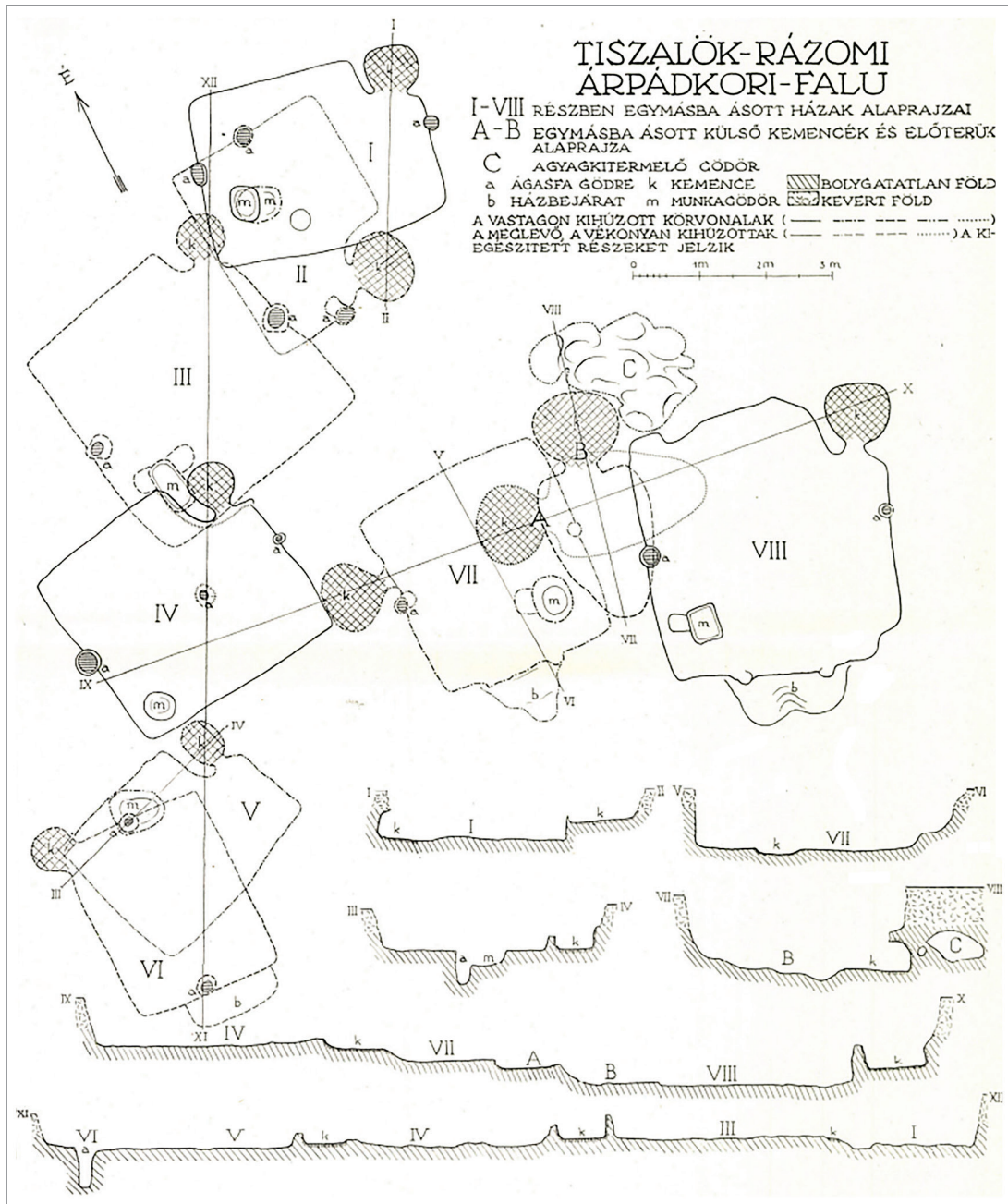
⁵ STEUER 1988: 25–59.

⁶ STEUER 1988: 48–50, valamint a 9. ábra.

⁷ E jelenséget máig ható érvénnyel Méri István, a magyar településrégészet klasszikusa írta le 1952-ben: 58., 60.

⁸ MESTERHÁZY 1983: 2. ábra.

azonos időben, hanem egymás után kellett, hogy megépítsék őket. A *superpozíciók* egy másik része esetében az objektumok típusa, és égtájuk szerinti tájolása is eltér egymástól. Klasszikus példaként a magyar településrégészet egyik igen fontos lelőhelye, a *tiszalök-rázomi* említhető, ahol Méri Istvánnak olyan átmetsződések sikerült megfigyelnie, amelyek elemei nemcsak házak, hanem egyéb objektumtípusok, így külső kemencék is voltak, az égtájuk szempontjából változatos irányítással.⁹

1. ábra. A Tiszalök-Rázomon feltárt Árpád-kori település egyik részlete Méri István összesítő alaprajzán. Az alaprajz a dokumentálás kimagasló színvonala miatt is számontartandó. MÉRI 1952: 2. kép.

⁹ MÉRI: 1952: 2. kép.

Alább az ilyen estekkel fogunk részletesebben foglalkozni, azonnal kiemelve, hogy a superpozíciók ilyen, első ránézésre bonyolultabb és kaotikusabb típusa az utóbbi évtizedek számos további feltárásán is megfigyelhető volt.¹⁰

2. ábra. A ménfőcsanak-szeles-dűlői feltárás összesítő alaprajza.

A korai Árpád-kori települési fázisba tartozó telepjelenségek „fehérek” (belső területük kitöltetlen).
SZÖNYI 2005: 1. térkép.

¹⁰ Lásd pl. az M1-es autópálya Győr-Moson-Sopron megyei szakaszán folytatott feltárások összesítő térképét: TAKÁCS 1996b: 1–2. térkép.

Méri István az átmetsződések értelmezése során inkább a folyamatos használat tényét helyezte előtérbe.¹¹ Azokra az esetekre utalt, amikor egy-egy veremházat első felhagyása után kitakarítottak, és újra belaktak, valamint az olyan esetre, amikor a veremház gödrét külső kemence munkagödreként hasznosították, nyilvánvaló módon a lakófunkció megszűnése után. Az ilyen esetek jelentőségét nem tagadva hangsúlyosan kell utalni az olyan példákra is, amikor egy-egy adott településen-településrészen belül a megtelepedés egész struktúrájának az átalakulására utal a telepjelenségek igencsak eltérő rendeltetése és égtájak szerinti irányítása. Rácz Tibor Ákosnak sikerült több ilyen települést is feltárnia Budapest határának déli részén, az M0-s autópálya építését megelőző mentőásatások során.¹² Olyan esetekkel is találkozott, amikor a korábban karámként, tehát állattartó helyként hasznosított településrészen a későbbiekben lakóházak épültek, vagy egy-egy korábbi településrészen belül a lakóegységek egészen más rendszerben kerültek kijelölésre. Könnyen belátható, hogy az adott településrész egy ilyen mértékű, mondhatni teljes rendeltetésváltáshoz a korábbi struktúrához tartozó telepjelenségek felszámolására-felszámolódására volt szükség. Egy további, szintén a települési struktúra átalakulását jelző fejlemény lehet az is, ha egy, a korai Árpád-korban még szállásszerű kis település, mondhatni „településcsíra” helyén a későbbi évszázadokban nagyobb egység, egy falusias település regisztrálható. Rácz Tibor Ákos a települési kép ilyen átalakulását oly mértékben jellemzőnek tartotta a Pesti-síkságra, hogy a szállásszerű települések falusiassá alakulását a megtelepedés egy-egy fejlődési szakaszának tartotta.¹³ Ha e gondolatot, különösen országos kitekintésben, a jelen elemzés írója még kicsit túlfeszítettnek is tartja, mindenképp megemlítenendő, hogy hasonlóra a Nagyalföld más részein is van példa, amint azt a *tiszaeszlár-bashalmi* telepfeltárás már évtizedekkel ezelőtt felmutatta.¹⁴ Ott ugyanis a korai Árpád-korra csak egy vagy legfeljebb néhány telepjelenség,¹⁵ a későbbi szakaszokra viszont több tucatnyi telepjelenség létesítése volt jellemző.¹⁶ Szinte mondani sem kell, az adott helyszínen is olyan superpozíciókat eredményezett, amelyek értelmezése fontos régészeti feladatot jelent. Azaz, ha úgy értelmezzük, a superpozíciók és a belőlük következő településszerkezeti átalakulások bizonyos esetekben egy-egy település vagy településrész időleges megszűnésének a nyomaként is felfoghatók. Számolva azzal, hogy egy ilyen gondolat felvetése csak az egyik értelmezési lehetőség, amelyet érdemes minden egyes konkrét esetben további mérlegelés tárgyává tenni gyors és véglegesnek tűnő megfogalmazások kimondása helyett.

Értelmezések

Az értelmező munka első nehézségét egy gátló tényező tudomásul vétele kell, hogy jelentse. Annak következtében, hogy a superpozíciók és a belőlük következő településképp-átalakulások több, legalább két gazdálkodási rendszerrel is összefüggésbe hozhatók. A magyar történet-

¹¹ MÉRI 1952: 58., 60.

¹² RÁ CZ 2019: 25–48.

¹³ RÁ CZ 2019: 133–144.

¹⁴ KOVALOV SZKI 1980: 29–48.

¹⁵ A korai Árpád-korra keltezhető az X-verem, másik nevén C7-verem: KOVALOV SZKI 1980: 37, valamint a 32. és 33. tábla.

¹⁶ KOVALOV SZKI 1980: 29–48, 19–31. tábla.

tudományban évszázados vita folyik arról, milyen gazdálkodási mód lehetett jellemző a honfoglaló magyarokra. A két alapértelmezés egyike azt vallja, hogy a honfoglalók „valódi” nomád gazdálkodást folytattak, ahogyan az eurázsiai sztyepp szárazabb részein a 20. századig ez jellemző volt.¹⁷ A másik nézőpont viszont azt hangsúlyozza, hogy a honfoglalók a Kárpát-medence, illetve kelet-európai ligetes sztyepp természetföldrajzi viszonyainak megfelelően a nomád és a letelepedett életmódot vegyítő, úgynevezett félnomád gazdálkodást és életvitelt folytattak.

Mivel az első elgondolás a jobban ismert, pontosabban a szakirodalomban gyakrabban feltűnő nézetrendszer, ennek cáfolatára érdemes kitérni. A jelen dolgozat szerzője e vita aktív részese,¹⁸ ez utóbbi koncepció igazát vallja annak következtében, hogy az újonnan feltárt és kidolgozásra kerülő régészeti leletek, valamint különösen a régészeti feltárások során előkerülő bioarcheológiai maradványok mind egyfajta hibrid gazdálkodási mód mellett szólnak. Megengedve azt, hogy lehettek a honfoglalóknak olyan csoportjai, amelyek inkább közelítettek a „valódi” nomadizmushoz, valamit olyanok is, amelyek letelepedett, illetve majdnem letelepedett életmódot folytattak. Mindkét gazdálkodási mód, tehát mind a nomád, mind pedig a félnomád állattartás és az általuk életre hívott életforma *per definitionem* vándorló jellegű. A különbség a legelőváltó vándorlás gyakoriságában, illetve a legeltetés által érintett területek nagyságában mutatkozik. A „valódi” nomadizálás esetén az adott közösség a nyáját olyan módon követi, hogy egy-egy adott helyszínen legfeljebb néhány héten át szokott tartózkodni. A félnomád gazdálkodási mód és életforma Kárpát-medencére vonatkozatható konkrét gazdálkodási képletét Györffy György igyekezett feltérképezni.¹⁹ Rekonstrukciója szerint a viszonylag állandóbb téli szállásról évi két alkalommal, tavasszal és ősszel történt a ki-, illetve visszavándorlás (3. ábra).

A nyári legelőváltó gazdálkodás pedig több szállás létesítésével és felhagyásával is járhatott. E gazdálkodási modell tehát a szállások többszöri létesítésével és felhagyásával járt. Ennél fogva a pusztásodásnak egy-egy ideiglenes szállás vonatkozásában éves gyakorisággal kellett bekövetkeznie.

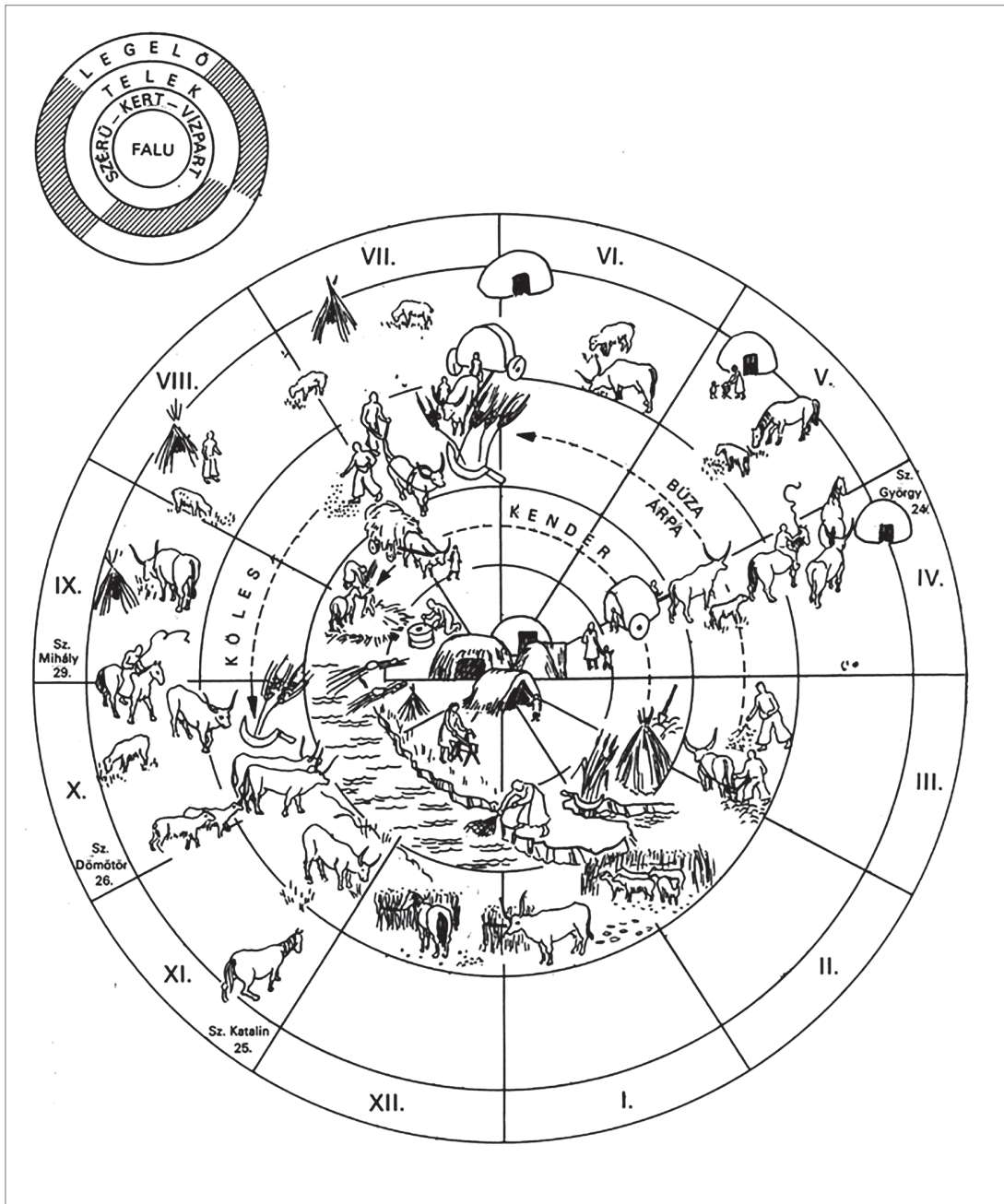
A második elgondolás nem a nomád vagy félnomád gazdálkodás sajátosságaira, hanem a szabályozatlan legelőváltó, másik nevén parlagoló gazdálkodás egyik formáját igyekszik felismerni a hézagos forrásanyagban. A pontosság kedvéért a *Magyar néprajzi lexikon* számára Török Katalin által írt *parlagoló rendszer* címszóból idézünk néhány mondatot:

„1. szabályozatlan (vad) talajváltó rendszer: a parlagoló rendszer kezdetleges formája, amelyet a művelt és pihentetett föld térben és időben rendszertelen váltogatása jellemez. Parlagoló rendszer mellett a határ valamely részét a szabad foglалás jogán szántóművelés alá vették, s a talaj kimerüléséig egyfolytában, pihentetés és trágyázás nélkül művelték. Amikor kimerült, elhagyták, ill. legelőként, kaszálóként használták, és újabb földet törtek föl eke alá. A parlagoló rendszer, mint kizárólagos üzemrendszer csak nagy földbőség

¹⁷ Ezt az érvrendszert a közelmúltban Kristó Gyula képviselte a leghatározottabban: KRISTÓ 1995a: 3–62; KRISTÓ 1995b: 3–62; KRISTÓ 1996: 207–222; KRISTÓ 1997: 234–275.

¹⁸ Az érvek legalaposabb, vitacikk formájában megfogalmazott összefoglalása: TAKÁCS 1997: 177–202.

¹⁹ GYÖRFFY 1983: 413, 58. diagram.

3. ábra. Györfly György diagramja a korai Árpád-kori közrendűek gazdálkodásáról, hónapokra lebontva (GYÖRFFY 1983: 58. ábra). Bár az ábra „sűrit”, tehát a tevékenységek vegyes sorát egyetlen települési egységre vetíti rá, mégis nagy fontossággal bír, mert képi szinten is bemutatja azt, hogy az agrártevékenység a 11. században mily mértékig eltért a késő középkori vagy újkori állapotoktól.

és ritka népesség mellett folytatható. A népesség szaporodásával a közösség szabályozása alá vonta a határbeli földek használati módját és ezzel előállt a szabályozott talajváltó rendszer.”²⁰

²⁰ Török = MNL IV. (1981): 282.

Fontos kiemelni, hogy a legelőváltó vagy parlagoló rendszer részeként a középkor első felében a Kárpát-medence területén is szokásban lehetett a település helyének a feltörése és szántóterületként történő hasznosítása,²¹ kihasználva azt a tényt, hogy a települések területén a talaj tápanyagokban feldúsult a házak közelében tartott jószág ürüléke miatt. Meg kell jegyezni, hogy a település helyének a szántóföldi művelésbe vonása a középkor első felében nemcsak, sőt talán nem elsősorban a Kárpát-medencére lehetett jellemző, hanem legalább ennyire a korabeli Közép-, illetve Nyugat-Európára is.²² E folyamat állhatott a háttérben a Heiko Steuer által elemzett telephely-elmozdulások (németül: *Standortverschiebungen*) háttérben is.

Fel kell tennünk a kérdést: a két magyarázat közül melyik illeszthető rá jobban a régészeti leletanyag alapján kialakítható összképre. Pozitív kiindulópontnak tekinthető az, hogy a települések elvándorlásának a folyamatát a szűkös írott forrásanyag is jelzi. Elegendő itt Szent László király törvényére utalni, amely megtiltja a falvaknak, hogy templomuktól eltávolodjanak.²³ Továbbá az Árpád-kori viszonyokat, tehát a települések dinamikus létesülésének — és joggal sejthetően: elég gyors megszűnésének — folyamatát jól szemlélteti, hogy a régészeti topográfiai munkák alapján jóval több település azonosítható, mint az írott források nyomán.²⁴ Még olyan esetekben is, amikor az adott helyszín vonatkozásában írott források korpusza át tudta vészelni a későbbi évszázadokat. Azaz, amikor az írott források nem csupán egy véletlenszerűen fennmaradt, hiányos adatsort közvetítenek az adott régió Árpád-kori településállományáról. Egyetlen, de igencsak jellemző példaként egy olyan, az ezredfordulón kivitelezett Somogy vármegyei terepbejárás-sorozatra utalunk, ahol 8 mai község határában 128 Árpád-kori lelőhelyet sikerült meghatározni,²⁵ miközben az írott források alapján 14 középkori települési helyre lehet következtetni. Azaz a régészeti lelőhelyek jóval több, adott esetekben akár egy nagyságrenddel is több települési helyre utalnak, mint az írott források. Viszont az is igaz, hogy az előzőekben említett mindkét következtetés mind a félnomád életmóddal, mind pedig a parlagoló rendszerrel is magyarázható. A két lehetséges megoldás eldöntésének a kérdését az viszont határozottan nehezítheti, hogy a szakirodalomban — Szabó István fentebb utalt, 1966-os, alapvető fontosságú monográfiája²⁶ révén — a félnomád értelmezés jóval ismertebb, mint a szabályozatlan legelőváltó gazdálkodás részeként bekövetkező telephely-elmozdulásról szóló magyarázat. E különbség egy sajátos, előzetes beállítottságot eredményez, amelyet azonban tanácsos lenne figyelmen kívül hagyni, mert az torzíthatja, sőt teljesen félre is viheti a végeredményt.

A pusztásodás lehetséges régészeti lenyomatainak vizsgálata során magából a régészeti feltárásból ajánlatos kiindulni, szem előtt tartva mindazokat a korlátokat, amelyeket az adott emlékanyag magában hordoz. Első és a jelen körülmények között még áthidalhatatlannak tűnő akadályt a településrégészeti leletanyag széles időhatárok közötti, keretszerű keltezése

²¹ Az adott problematikára vonatkozó kutatások eredményeit a közelmúltban a jelen tanulmány írója foglalta össze: TAKÁCS (megjelenés előtt).

²² STEUER 1988: 48–50.

²³ Szent László király I. törvénykönyvének 19. paragrafus: „Ha a falusiak egyházukat (templomukat) elhagyva máshova vándorolnak, püspöki joggal és királyi paranccsal kényszerítsék őket oda visszatérni, ahonnan elmentek”. Közlése: ZÁVODSZKY, 1904: 208; elemzése SZABÓ 1966: 30.

²⁴ TAKÁCS (megjelenés előtt).

²⁵ FEKETE et alii 2004: 105.

²⁶ SZABÓ 1966.

jelenti.²⁷ A kronológia oldaláról közelítve azt kell, illetve kellene eldönteni, vajon a település-régészeti emlékműanyag egy-egy szállásszerű vagy falusias település évente legalább egyszer megisméltető, sőt talán még ennél is gyakoribb átköltöztetésének vagy pedig a faluhelyek évtizedes gyakorisággal történt felhagyásának és szántóföldi művelésbe fogásának lehet-e a lenyomata. Pusztán a leletanyag keltezése alapján e kérdést sajnos nem lehet eldönteni. Különösen igaz ez annak figyelembevételével, hogy a leletek nagy részét kitevő cserépedény-töredékek kedvező esetben is csak évszázados pontossággal keltezhetőek.²⁸ Sőt, az időrendi szempontból úgymond érzékenyebb lelettipusok használati idejét sem lehet fél vagy igen-igen kedvező esetekben egyharmad évszázadnál jobban szűkíteni.

Talán némiképp kedvezőbb kiindulópontot jelenthet annak a figyelembevétele, hogyan keletkezett az egyes, régészeti eszközökkel feltárt telepjelenségek betöltése. A telepjelenségek betöltődésének a folyamata egy olyan kérdés, amely az őskori településrégészetben elég nagy szakirodalommal rendelkezik azzal a konklúzióval, hogy maguk a betöltések egy kétlépcsős hulladékdeponáció lenyomatai.²⁹ E kijelentést némiképp kibontva a szakkifejezések „bozótjából”: a hulladék-felhalmozódás két lépésben folyhatott. A hulladékot előbb szemétdombok formájában tárolták, majd pedig előbb-utóbb, ha erre alkalom — értsd egy megnyitott, de már semmire sem használatos gödör vagy egyéb beásás — adódott, azt ebbe a sajátos személerakóba halmozták. Joggal feltételezhető, hogy egy ilyen, feltételesen talán tömedékeléses eljárásnak nevezhető hulladék-felszámoló módszer az Árpád-korban is létezett, amire az objektumbetöltésekből kibontott leletanyag összetétele utal. Nevezetesen az, hogy az egyes cserépedények töredékeiből rendszerint csak egy-egy vagy jobb esetben néhány darab kerül elő, viszont ugyanannak az edénynek az egyes darabjai nem ritkán több objektum betöltéséből is előkerülnek.³⁰ A másodlagos hulladékdeponáció pedig — ha a tanulmány írójának a meglátása helyes — talán inkább a települési helyek hosszabb, azaz nem szezonális, hanem évtizedes távlatú használatára utal. Fenntartva annak a lehetőségét is, hogy bizonyos helyszíneken, pontosabban mikro- és mezorégiókban a félnomád életformára jellemző, szezonálisan használt települések is előfordulhattak, nemcsak az Árpád-kor elején. A lehetséges félreértések elkerülése érdekében ilyen, talán félnomád életmódot konzerváló régióként leírható helyszínekkel nemcsak a füves fennsíkokon, hanem az árterek szélein is érdemes számolni. E ponton is érdemes utalni a Kárpát-medence mozaikos természetföldrajzi jellegére,³¹ egy olyan alapvető fontosságú tényezőre, amelyet sohasem szabad szem elől téveszteni.

²⁷ A keretszerű keltezésről lásd: TAKÁCS 2009: 223–252.

²⁸ TAKÁCS 1996a: 197–217.

²⁹ A hulladékdeponációt részletesen elemezte: SEBŐK 2011: 173–176; OROSS 2013: 108, 112, 189 stb.

³⁰ E helyzetet szemléltetik az olyan esetek, amikor egy-egy stratigráfiai szempontból összetartozó edényegyüttes került közlésre. Lásd: TAKÁCS 1996b: 1–4, 6. ábra.

³¹ TAKÁCS (megjelenés előtt).

Zárszó

A pusztásodást általában nem az Árpád-kor, hanem a magyar középkor későbbi szakaszai, illetve az újkor településtörténeti sajátosságaként szokás elemezni. Ezzel szemben az Árpád-kori agrártelepülések egyre gyarapodó régészeti hagyatéka — az óhatatlanul felmerülő időrendi bizonytalanságok ellenére is — számos utalást tartalmaz arról, hogy a 10–13. századra keltezhető agrártelepülések egy folytonosan ismétlődő keletkezési, elhalási és újrakeletkezési láncolat részesei voltak. E folyamatot az Árpád-kor különböző szakaszaira, illetve a korabeli országterület egyes részeire más-más mértékben jellemző félnomád életforma, illetve a szabályozatlan parlagoló gazdálkodási mód serkentette. E két korántsem azonos, de településtörténeti szempontból hasonló eredményeket hozó gazdálkodási mód eredményeként az agrártelepülések egy bizonyos — talán kisebb — hányadára a szezonális használat, más, állandóbb jellegű településekre viszont az évtizedes gyakorisággal bekövetkező, ciklikus továbbszállás lehetett jellemző. A régészeti kutatást nehezítő körülmény, hogy e tényezők az Árpád-kori Magyarország régészeti feltárt agrártelepüléseinek a kényszerűen keretszerű, tehát a széles időhatárokra kiterjesztett keltezése miatt csak nehezen vizsgálhatók.

Szakirodalom

FEKETE Csanád et alii

2004 Terepjárások Somogy megyében 1999–2004. *Régészeti Kutatások Magyarországon*, 91–120.

GYÖRFFY György

1983 *István király és műve*. Budapest: Gondolat.

JANKOVICH B. Dénes et alii

1989 *Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás IV/2.* (Magyarország régészeti topográfiája 8.) Budapest: Akadémiai.

KOVALOVSZKI Júlia

1980 *Településátadások Tiszaeszlár–Bashalmon. Bronzkor III–IV. és XI–XIII. század.* (Fontes Archaeologici Hungariae.) Budapest: Akadémiai.

KRISTÓ Gyula

1995a *A magyar állam megszületése.* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8.) Szeged: Szegedi Középkorász Műhely.

1995b A honfoglaló magyarok életmódjáról (írott források alapján). *Századok* 129, 3–62.

1996 A honfoglalók megtelepedése a Kárpát-medencében. In VESZPRÉMY László (szerk.): *Honfoglaló őseink*. Budapest: Zrínyi, 207–222.

1997 A honfoglalók régészeti hagyatékának a keletkezéséről. Rendhagyó válasz bírálóimnak. *Századok* 131, 234–275.

MÉRI István

- 1952 Beszámoló a tiszalök-rázompusztai és túrkeve–mórici ásatások eredményeiről I. *Archaeologiai Értesítő* 79, 49–67.

MESTERHÁZY Károly

- 1983 Településásatások Verezegyház-Ivacson. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 3, 133–162.

MNL IV.

- 1981 ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon IV.* Budapest: Akadémiai.

OROSS Krisztián

- 2013 *Balatonszárszó-Kis-erdei-dűlő lelőhely középső neolitikus településszerkezet és középeurópai párhuzamai.* Doktori disszertáció. Budapest.

RÁCZ Tibor Ákos

- 2019 *A Pesti-síkság falvai a magyar honfoglalástól a 14. századig. Kerámiaművesség, lakóépítmények, települési formák.* (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 13.) Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészeti Intézet.

SEBŐK Kata

- 2011 Óskori objektumok bontása, síktelepek feltárása. In MÜLLER Róbert (főszerk.): *Régészeti kézikönyv.* Budapest: Magyar Régész Szövetség, 171–193.

STEUER, Heiko

- 1988 Standortverschiebungen früher Siedlungen. Von der vorrömischen Eisenzeit bis zum frühen Mittelalter. In ALTHOFF, Gerd et alii (szerk.): *Person und Gemeinschaft im Mittelalter, Karl Schmid zum fünfundsechzigsten Geburtstag.* Sigmaringen: Thorbecke, 25–59.

SZABÓ István

- 1966 *A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század.* Budapest: Akadémiai.

SZŐNYI Eszter

- 2005 Landwirtschaftliche Siedlungen hinter dem Limes. *Balácai Közlemények* 9, 401–411.

TAKÁCS Miklós

- 1996a Honfoglalás- és kora Árpád-kori telepfeltárások az M1 autópálya nyugat-magyarországi szakaszán. In WOLF Mária — RÉVÉSZ László (szerk.): *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 197–217.
- 1996b Formschatz und exaktere Chronologie der Tongefässe des 10–14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene. *Acta Archeologica* 48, 135–195.
- 1997 A 10. századi magyar–szláv viszonyról és a honfoglaló magyarok életmódjáról. Néhány megjegyzés Kristó Gyula: *A magyar állam megszületése.* Szeged 1995. c. könyvéről. *Századok* 131, 168–215.
- 2009 Über die Chronologie der mittelalterlichen Siedlungsgrabungen in Ungarn. *Acta Archaeologica*, 60, 223–252. <https://doi.org/10.1556/AArch.59.2008.2.25> (megjelenés előtt) *Az Árpád-kori Magyarország településtudományának régészete.*

ZÁVODSZKY Levente

1904 *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Függelék: a törvények szövege.* (Művelődéstörténeti Értekezések 10.) Budapest: Stephaneum.

Desolation of Rural Settlements in the Árpadian Age

Desolation of rural settlements is rarely analyzed for the period of 10th – 13th century, the so-called Árpadian Age, as this phenomenon is usually treated in Hungary as a characteristic trend of the settlement history of the later phases of the Middle Ages and the modern era. However, the growing archaeological material of the Árpadian Age agricultural settlements — despite the inevitable chronological uncertainties — contains numerous traces pointing on the fact that in the 10th – 13th century rural settlements were part of a continuously repeating chain of emergence — ceasing — re-emergence. This process may have been stimulated by the semi-nomadic way of life characteristic which was present in several degrees and certain parts of the country at the given time frame; and also by the unregulated system consisting of plowed as well as unplowed land stripes used either for raising of grain or grassing. The two different methods of rural production are far from being alike, but yield similar results from the point of view of settlement archaeology. That is a limited duration of single settlements, and cyclical abandonment of them. We can count from first to last, with a certain — perhaps smaller — proportion of seasonally used rural settlements, and also other, more permanent settlements that were characterized by cyclical relocation occurring only in several decades. The circumstance that complicates archaeological research is that the desolation of rural settlements in the Árpadian Age can only be examined with difficulties; due to the circumstance that chronological framework of the excavated rural settlements of Árpadian Age Hungary can be given only with a wide time frame, covering a period of at least a century.